

Iets over Toponymische Methode

door J. MANSION,

Professor aan de Universiteit te Luik

Een eerste en voornaamste regel bij het toponymisch onderzoek, een regel die geene uitzonderingen duldt, is de volgende : in alles, altijd en overal op zijne hoede zijn. Wie aan toponymie doet, moet diep overtuigd zijn dat hij er voortdurend « in zal loopen ». Maar is hij er eens ingeloopt, dan moet zulks eene les zijn om geen tweeden keer meer beetgenomen te worden. Heeft men anderen zien falen, men moet hiervan zijn profijt maken en diezelfde fouten zien te vermijden. Dat geldt even goed van het onderzoek der levende plaatsnamen en meer misschien nog van de studie der vroegere benamingen.

Toponymie beteekent studie van plaatsnamen. Men moet dus eerst en vooral nagaan hoe een bepaalde plaats heet ; of, betreft het namen uit het verleden, welke plaats met eene bepaalde benaming aangeduid wordt. Verder tracht de toponymist de plaatsnamen te verklaren.

Een methodisch onderzoek zal dus de volgende onderdeelen omvatten :

1. Het opmaken van lijsten van levende plaatsnamen met volledige aanwijzingen aangaande hunne ligging.

2. Het bijeenbrengen van historische (thans niet meer gebruikte) plaatsnamen, zooveel mogelijk met identificatie.

3. Het etymologisch onderzoek der plaatsnamen in de lijsten 1 en 2.

Theoretisch kunnen deze verschillende werkzaamheden door één persoon waargenomen worden. A priori is het niet uitgesloten dat een goede kenner van levende plaatsnamen ook historicus is en uitnemend zijn weg in archieven en oude kronijken vindt; dat hij tevens voor het etymologisch gedeelte berekend en bevoegd is... In de praktijk echter zal het zelden gebeuren dat een werker de driedubbele bevoegdheid in zijn persoon vereenigt en daarom is verdeeling van den arbeid raadzaam. In elk geval zal ook hij die van de drie gebieden op de hoogte is, goed doen als hij van elk een afzonderlijken arbeid maakt.

I. — Lijsten van levende plaatsnamen.

Onder den titel *Glossaires toponymiques* bestaan voor het Walenland een aantal gedrukte of ongedrukte lijsten van levende plaatsnamen, niet elke naar één en hetzelfde type maar toch meest naar dezelfde beginselen bewerkt en uitgaande van één model, Kurth's *Glossaire toponymique de la commune de Saint-Léger* (Namur 1887). Deze glossaria behandelen gewoonlijk het gebied van ééne gemeente en worden vervaardigd door ingezetenen, die ter plaatse zelve zijnde, het best op de hoogte zijn van de gebruikelijke benamingen.

Eenige regels voor het opmaken van Glossaria.

1. **Volledigheid.** — Men moet naar volledigheid streven, ook waar men weet dat dit ideaal niet te verwezenlijken is. Elke plaats, hoe onbeduidend ook, voor zooveel ze van de naburige plaats kan onderscheiden worden, draagt

een naam. De gemeente met hare onderdeelen, wijken of gehuchten, straten, wegen, paden, bosschen, beken, bruggen, zelfs alleenstaande huizen of boomen, zelfs nietige plekje's hebben hunne bepaalde benaming. Alles moet of zou moeten vermeld worden. Aarzelt men, dan is het nog beter te veel dan te weinig te geven. Een model van volledigheid is : DEFLOU's *Woordenboek der Toponymie van Westelijk Vlaanderen*.

2. Medewerkers en zegslieden. — Iedereen is niet bevoegd om historische en etymologische navorschingen te ondernemen. Maar voor het inzamelen van levend materiaal kan nagenoeg iedereen meewerken, als hij maar ter plaatse bekend is. Elke medewerking is dus welkom. Wie aan een Glossarium werkt heeft hulp noodig. Één mensch immers kan niet alle plaatsnamen, zelfs van ééne gemeente, kennen. Hij moet dus hulp vragen en zijne zegslieden zorgvuldig uitkiezen. Zekere menschen leven dertig jaar in een dorp en zijn er dertig jaar vreemdelingen gebleven. Men zal dus naar inlichtingen zoeken bij wie werkelijk de gemeente kent. Niet bij een ambtenaar die van verre komt ; niet bij een schoolmeester, die misschien veel boekenwijsheid heeft, maar weinig omgaat met zijne medemenschen ; bij voorkeur zal men te rade gaan met menschen die deel nemen aan het plaatselijk leven, b. v. met den postbode, die heel de gemeente afloopt ; bijwijlen met minder aanbevelenswaardige sujetten als stroopers of landloopers. Die zijn soms uitstekende kenners van een dorp, van eene buurt, van een heele streek.

3. Geschreven bronnen. — Wie levende namen verzamelt, moet natuurlijk letten op hetgeen werkelijk in den dagelijkschen omgang gebezigd wordt. Maar staan die levende benamingen ergens geboekt, dan is het onnoodig de moeite nog eens te doen, hoewel controle hier altijd

noodig is. Wat men alleen uit een geschreven bron heeft en nooit zelf gehoord heeft, mag niet op eene lijn aangegeven worden met hetgeen men *de auditu* kent. Nu vele plaatsnamen, ook in levend gebruik, zijn reeds in verschillende verzamelingen te vinden. Hierover handelt DEFLOU, *Bronnen voor Toponymie* (Versl. en Mededeel. Kon. Vla. Academie 1924, 619 vlg.) ; verder VANDEWIJER, *Mededeelingen der Vla. Topon. Vereeniging*, 1925, nr. 1 en 2 ; 1926, nr. 3.

Eene volledige lijst der geschreven bronnen kunnen wij hier niet geven ; alleen moeten we opmerken dat deze goede diensten zullen bewijzen, soms het werk overbodig maken. Eene toponymie van Zegelsem geeft Is. TEIRLINCK in zijn *Zuid-Oostvlaamsch Idioticon* (III, 383) ; voor West-Vlaanderen staat alles of bijna alles bij DEFLOU ; voor Oost-Vlaanderen zal men altijd eerst DE POTTER en BROECKAERT, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen* moeten raadplegen. Maar waar het levend materiaal geldt, moet altijd het geschrevene aan het gehoorde getoetst worden, niet omgekeerd. Zelfs waar de geschreven bron volkomen betrouwbaar is, zal controle nuttig blijken. In den loop van eenige jaren kan een naam uit het gebruik raken, kan eene uitspraak zich wijzigen of eene nieuwe benaming opkomen.

4. **Betrouwbaarheid.** — Levende namen opnemen beteekent : a. juist afluisteren ; b. nauwkeurig opteekenen.

Afluisteren : daarvoor moet men ten minste oppervlakkig het plaatselijk dialect kennen. Hoevele misgrepen staan b. v. niet op onze overigens voortreffelijke stafkaarten te lezen ? Ongelukkig waren de stellers daarvan meest geene dialectkenners, velen waren noch in het Vlaamsch, noch in het Waalsch thuis en ze hebben namen op goed geluk af opgeteekend, zonder zich om de

werkelijke benamingen te bekommeren. Nog erger is het in Kongo toegegaan, waar, naar het schijnt, vele van de thans overal gangbare plaatsnamen op vergissingen der eerste exploratoren berusten. Men moet dus de taal kennen en weten om te gaan met eenvoudige lieden. « In de aanwezigheid van iemand die hem, met potlood en nota-boekje gewapend, gretig zit te bekijken, komt de gewone man in een toestand van psychische bevangenheid die hem gedeeltelijk in de uiting zijner denkbeelden belemmert » (GROOTAERS en KLOEKE, *Handleiding bij het N. en Z. nld. dialectonderzoek*, blz. 43). Het antwoord van den eenen zegsman zal men aan dat van een ander toetsen ; wie juiste gegevens wil verstrekken moet niet bang zijn voor herhaalde vragen en het bezichtigen van het terrein. Prof. Blancquaert noemt naast een fijn gehoor, geduld en volharding, een fiets en een regenmantel als onderdeelen van de toerusting van een dialectonderzoeker. Hetzelfde geldt van den toponymist.

Ook moet men zorgvuldig oppassen tegen het onding, het niet bestaande, de spookgedaante. Er is eens op eene kaart door eene vergissing, door eene drukfout, door om 't even welk toeval een naam komen te staan die eigenlijk niet bestaat en dat is soms genoeg om een naam te doen ontstaan uit het niet. *Maxenzeele* is onder dezen vorm een onding : het is een *would-be* grondvorm van een wel bestaand *Mazel*, hetwelk een geleerde van vroeger uit *Maxima cella* wilde verklaren. Maar noch *Maxima cella*, noch *Maxenzeele* hebben ooit bestaan. Bij DEFLOU, s.v. *Aaltersch Hoekske* kan men zien dat de aldus benaamde plaats in 1848 eene nieuwe parochie werd, die den naam Maria-Aalter kreeg en dat die naam, in het Fransch Aeltre Ste-Marie, aan het dichtbij gelegen station gegeven werd. « In de wandeling zijn deze officieele namen niet in gebruik », voegt DEFLOU er bij. Dit is een bewijs te meer

hoe voorzichtig men moet zijn bij het aanteekenen van namen. Niet alleen is *Aeltre Ste-Marie* eene vreemde benaming, maar ze vertaalt een niet gebruikten Vlaamschen naam ! Natuurlijk is zoo iets voor den toponymist niet te gebruiken.

Anders ziet het er uit, waar eene Fransche benaming door het volk overgenomen is. De *Coupure* te Gent heeft haar naam in de XVIIIe eeuw gekregen en is onder geen anderen Vlaamschen naam bekend. Het zou hier verkeerd zijn wilde men uit purisme den Franschen naam vertalen of veranderen. Het noordelijk gedeelte van de gemeente Brasschaat (arr. Antwerpen) heette vroeger *Brasschaatsche Heide*. In de heide en de bosschen vestigde de militaire overheid een schietbaan en proefstation voor kanons, dat heette «le polygone d'artillerie de Brasschaet.» (Waalische uitspraak *Brascatte*). Met de stoomtram zijn de stations Brasschaat-dorp en Brasschaat-Polygoon bekend geworden en de laatste benaming is meer en meer in de plaats van *Brasschaatsche Heide* in zwang gekomen.

Schriftelijk weergeven van namen. Hoe moeten plaatsnamen schriftelijk uitgedrukt worden ? Naar welke regels moeten zij gespeld worden ? Ik antwoord hierop : naar de algemeene regels der gangbare spelling van de bewuste taal. Dus zal men een Ndl. naam spellen naar de spelregels van het tegenwoordige Nederlandsch. Geene overbodige letterteekens naar model van vroeger ; geene *uy's* of *ey's* waar de tegenwoordige taal *ui* en *ei* schrijft. De tegenwoordige spelling is deels fonetisch en deels historisch. Dit kan aanleiding tot twijfel geven : tot hoever moet ik historisch, tot hoever fonetisch schrijven ? Hier zal men het best doen de gewoonte te volgen en heeft men reden tot aarzelen, dan zal men eerder fonetisch dan historisch spellen. Naast de opteekening in gewone spelling,

zou het ideaal zijn eene tweede verbeelding van de klanken te geven in phonetisch schrift. Alle toponymisten zijn echter geene phonetici, het zou te veel zijn wilde men dat van allen eischen. Maar ook hij die geene volledige phonetische opleiding genoten heeft kan nuttige bijzonderheden waarnemen. Het verschil tusschen *ie* en *ij* in het Westvlaamsch, tusschen *ee* (scherplang) en *ie* in vele andere dialecten, enz., is voor iedereen, die een beetje gehoor heeft, wel duidelijk. Zelfs kan wie geen specialiteit is in dialectkunde eenige gegevens aangaande de plaatselijke uitspraak mededeelen, misschien ook eene korte schets van het dialect ontwerpen. Weet men b. v. dat *er* op een bepaald punt in *ar* overgaat, dan spreekt het van zelf dat [*baræ*] *berg* verbeeldt en dat bijgevolg Berchem voor [*baræum*] de volkomen normale spelling is.

5. **Ligging.** — Eene toponymische lijst moet ook de ligging van elken genoemden plaatsnaam vermelden. De meest practische oplossing is dan ook eene kaart of een platten grond van de gemeente bij de lijst te voegen, zoodat men met een oogslag kennis kan nemen van het uitzicht der plaats en van de onderlinge verhouding van elkeen harer deelen. Die hoeven wel is waar geene cartografische meesterstukken te zijn. In de meeste gevallen zal eene ruwe schets voldoen. Ontbreekt de kaart, dan moeten de plaatsaanwijzingen zoo duidelijk en zoo volledig mogelijk zijn.

II. — Studie van historische namen.

Er bestaat tusschen historisch overgeleverde en levende benamingen geen onoverkomelijke scheidsmuur. *Gent* en *Gavere* zijn historische benamingen uit de X^e eeuw; het zijn tevens levende plaatsnamen van heden. Tusschen *Felthem* (X^e eeuw) en *Velthem* (XXe eeuw), *Evergem*

(X^e eeuw) en *Evergem* (XXe), *Lathem* (X^e) en *Laathem* (XXe), enz., is de afstand zoo gering dat er nauwelijks sprake kan zijn van eene verandering. In zulke gevallen is er geene de minste moeilijkheid om een naam van vroeger in verband te brengen met een plaatsnaam van heden, en bijgevolg met de plaats zelf onder dezen naam bekend.

De taak is echter niet altijd zoo eenvoudig. Aan den eenen kant zijn vele namen zoo veranderd dat ze onder hunne oudere gedaante niet meer te kennen zijn. Aan den anderen, zijn talrijke benamingen uit het gebruik geraakt. Oude lieden hebben voor eene plaats, straat, openbaren weg, pad of wat het ook moge zijn, een naam dien zij alleen gebruiken, terwijl jongeren diezelfde plaats anders noemen. Met het uitsterven van de laatste leden van het oudere geslacht gaat ook de naam verloren. En zoo komt het dat de stukken uit het verleden duizenden en duizenden namen tellen, die thans niet meer verstaan worden, daar niemand meer weet welke plaats daarmee bedoeld wordt. De toponymist-historicus heeft dan eene dubbele taak : a) zulke namen verzamelen en opteekenen ; b) de ligging er van vaststellen.

1. Opteekenen van historische namen.—Het materiaal dat in gedrukte of ongedrukte historische bronnen opgeborgen ligt is niet te overzien. Verdeeling van den arbeid is dus geboden.

Heeft men zich bij levende benamingen tot eene gemeente beperkt, dan is het eveneens logisch dat men in historisch opzicht hetzelfde doet. Daaraan is een dubbel voordeel verbonden. Ten eerste kan hij, die ter plaatse goed bekend is, het best weten wat voor plaatselijke hulpmiddelen bestaan, gemeente- en kerkarchieven, particuliere verzamelingen, notarieele bescheiden, enz. Ten

tweede heeft een kenner van de gemeente meer kans dan een ander de plaatsnamen uit vroeger tijden te identificeren.

Men zal eerst zoeken naar Bronnen. Deze zijn in overvloed aanwezig, in vele gevallen ten minste, maar men moet ze weten te vinden. Daarvoor moet men zien op de hoogte te komen van de plaatselijke geschiedenis. Lag de gemeente X in Brabant, in Vlaanderen, in het Luiksche? Behoorde zij tot deze of gene heerlijkheid, was ze afhankelijk van dezen of genen leenheer, onderhoorig aan de eene of andere abdij? Bestaat er een gemeentearchief? Zoo ja, dan verstrekt dat mogelijk gegevens aangaande de eerste vraag. Weet men nu met welke leenheer, heerlijkheid, abdij, de plaats in betrekking stond, dan blijft er te onderzoeken in welk stads- of staatsarchief, in welke verzameling van kerkelijke oorkonden of elders de stukken betreffende dienzelfden leenheer, enz., te vinden zijn. Zulke opsporingen zullen feitelijk minder omslachtig blijken dan men op het eerste gezicht zou gaan denken. Daarbij zal men in den regel spoedig op het goede spoor geleid worden door de hulp van de archivariissen uit de naastbij gelegen stad in te roepen.

Voor gedrukte bronnen zal men gebruik maken van PIRENNE, *Bibliographie de l'histoire de Belgique* (2e dr., Gent 1902), van A. WAUTERS, *Table chronologique des chartes et diplômes imprimés concernant l'histoire de Belgique* (Brussel 1866 en vlg.). In het laatste staan zeer talrijke plaatsnamen in de registers vermeld, wel is waar met gedeeltelijk valsche identificaties; maar voor een eerste ontginningswerk kan Wauters moeilijk gemist worden. De oudere bronnen voor Toponymie behandelt DEFLOU in zijn alleszins lezenswaardig opstel (*Versl. en Meded. Kon. Vl. Acad.*, 1924, 619-640). De moeilijkheid voor de meeste toponymisten zal niet het gebrek aan

bronnen zijn, maar in tegendeel de overvloed er van. Wil men dus goed werk verrichten dan zal men zich beperken, b. v. tot eene gemeente of eene groep gemeenten en tot een bepaalden tijd. Zoo is er kans dat degelijke arbeid geleverd wordt.

2. **Identificatie van historische namen.** — Hoe herkent men dat een bepaalde naam die van eene bepaalde plaats is? Hiervoor is geen algemeene regel te geven, dan op te passen en op zijne hoede te zijn tegen verkeerde verklaringen. Onder de factoren die hier in aanmerking komen kunnen we in de eerste plaats noemen de *overlevering*. Van af den tijd van Caesar of eenigszins later weet men dat *Lugdunum* Lyon is, *Lutetia* Parijs, *Londinium* Londen, enz., en dit met of zonder gelijkheid van naam. Eveneens steunen we op de overlevering als we *Elnone* gelijkstellen met S. Amand-les-Eaux, *Sitdiu* met S. Omer, enz. In talrijke andere gevallen is de traditie duidelijk genoeg om elken twijfel uit te sluiten. Staat nu een eerste punt vast, dan kan men daarvan uitgaan voor verdere gevolgtrekkingen. *Sitdiu* is *S. Omaars*; het water dat door *Sitdiu* loopt, de *Agniona* is bijgevolg de *Aa*, daar geene andere rivier het stadje S. Omaars besproeit. En aldus voortgaande kan men traspwijze honderden plaatsnamen identificeren, die op het eerste gezicht niet nader te bepalen schenen.

Niet minder kostbaar dan de overlevering is eene *stellige plaatsaanwijzing* in een tekst. Vele Vlaamsche plaatsen kunnen *Maldergem* geheeten hebben. Maar waar er staat *in parochia de Boucle S. Dyonisii Malderghem* (v. Lk., 402,5), is geen twijfel mogelijk, de plaats is het gehucht Maldergem op S. Denijs-Boekel (arr. Oudenaarde). Waar een chronijkschrijver aantee kent *Argentoratum id est Stratiburgo*, dan bedoelt hij dat Straatsburg en *Argen-*

toratum één zijn, wat in zekere gevallen een echte lichtstraal kan zijn. Is de bron betrouwbaar, is de overlevering niet verdacht, dan kan men hier van zekerheid spreken.

In vele gevallen spruit zekerheid voort uit een *ketting van waarschijnlijkheden*. Dat wil niet zeggen dat een opvoering van slechte argumenten een goed betoog nitmaakt, maar wel dat vele zwakke strengen een stevig touw kunnen vormen. Wil men in zulk geval de kracht van de redeneering meten, dan moet men de bewijsvoering op den kop stellen en zich afvragen of er eenige waarschijnlijkheid bestaat voor de loodrecht tegenovergestelde meening. Ik heb b. v. *Walehem* in een tekst gelijk gemaakt met *Waalhem* op Wortegem (arr. Oudenaarde) : op zich zelf is dat niet veel meer dan eene gissing, want er zijn andere *Waalhem's* (o. a. bij Mechelen) en *Walhain* bestaat eveneens. Maar de tekst vermeldt *Walehem cum appenditiis*, nl. *Hoica*, *Moringehem*, *Merehaga* en localiseert deze in *pago Curtricinse sive Tornacinse*. De gelijkstelling van *Hoica* met *Ooike*, van *Moringehem* met *Mooregem*, van *Merehaga* met *Meerhaagstrate* (te Ooike), is voor elke van deze plaatsen ten hoogste eene waarschijnlijkheid, meer niet, want meer dan eene plaats kan *Hoica* of *Moringehem*, enz. geheeten hebben. Maar als we opletten dat al de genoemde plaatsen eene dichte groep van nauw aan elkaar sluitende dorpen of gehuchten vormen, die eene oppervlakte van nog geen 10 kilometer doorsnee dekken, dan is elke twijfel uitgesloten. De omgekeerde hypothese, nl. dat in de nabijheid van Kortrijk en Doornik (in *pago Curtricinse sive Tornacinse*) eene reeks plaatsen zoude gevonden zijn in nauw verband met elkaar (want alle zijn *appenditia* van *Walehem*), die juist namen dragen lijkende op *Waalhem*, *Ooike*, *Mooregem*, *Meerhaagstrate*, en met deze niet gelijk zouden zijn ; deze hypothese is in zoo hoge mate onwaarschijnlijk dat ze ongerijmd kan heeten.

Want er zou dan moeten aangenomen worden dat er twee groepen plaatsen zouden zijn, de éene spoorloos verdwenen, nl. *Walehem, Hoica, Moringehem* en *Merehaga*, en de andere nog levende *Waalhem, Ooike, Mooregem, Meerhaagstrate*, maar zonder eenig verband met de eerste. Als het toeval ons zulke parten speelt, kunnen we wel van elk historisch onderzoek afzien.

Zeer dikwijls echter moet men zich met waarschijnlijkheid tevredenstellen. Van *Ansoldingehem* krijgt men over eene reeks tusschenvormen (*Ansoudenghem*, enz.) den tegenwoordigen vorm *Anzdegem* (naast *Anzegem*). Van etymologische zijde is tegen deze afleiding niets in te brengen. Maar dat is nog niet genoeg. De etymologie kan ten hoogste bewijzen dat *Anzdegem* wel een grondvorm *Ansoldingehem* veronderstelt of omgekeerd. Maar dat bewijst nog niet dat *Ansoldingehem*, in een charter van 959 genoemd, de plaats is die bij het volk *Anzdegem* heet. De etymologie *op zich zelf* geeft alleen eene waarschijnlijkheid (in het geval van *Ansoldingehem* zou twijfel ongegrond zijn, daar andere gegevens de gelijkstelling zeker maken).

Elders geeft de etymologie nog minder uitsluitel. *Handelingehem* (X^e eeuw) wordt door Adzo-Dassonville vergeleken met *Andelghem* (XVe eeuw). Dit is mogelijk, aangezien de *h* in Vlaanderen vroeg wegvalt. Maar een ander alternatief, nl. dat *Andelghem* een grondvorm met *A* in den anlaut veronderstelt is ook mogelijk. Dus... waarschijnlijkheid, geene zekerheid. Is *Bodregem* hetzelfde als *Boeregem*? Misschien wel; maar de etymologische afleiding is niet zeker: *Bod-* kan korte of lange *o* gehad hebben, of *oo* uit *au*; *Boere-* hoeft niet noodzakelijk uit *Boe(d)ere-* ontstaan te zijn. Mogelijkheid, zekere graad van waarschijnlijkheid, meer niet.

Zooals men ziet, speelt de etymologie eene gewichtige rol ook bij het identificeeren van plaatsnamen. Maar de

historicus van beroep zal goed doen daarop niet te veel te steunen, aangezien in vele gevallen het etymologisch onderzoek op een *non liquet* of op een misschien uitloopt. Meer is te verwachten van het bijeenbrengen van historische gegevens waaruit soms een keten van waarschijnlijkheden kan gesmeed worden. De aardrijkskunde der middeleeuwen berust ten deele op de toponymie ; omgekeerd moet de toponymist de reeds verkregen resultaten, voor nieuwe ontginningen gebruiken. LONGNON in Frankrijk heeft systematisch de gouwen of pagi bestudeerd ; minder gelukkig bij ons PROT in *les Pagi de la Belgique*. De combinatie van gegevens van verschillenden aard : geschiedenis, aardrijkskunde, kerkelijke geschiedenis (wie was patroonheilige van een bepaalde plaats ; wie benoemde de geestelijken van eene bepaalde parochie ; welke was de populaire bedevaart op een bepaald oogenblik ; enz.) kan tot verrassende uitkomsten leiden.

Dit alles zal voldoende zijn om in het licht te stellen dat identificatie van plaatsnamen wel groote waarschijnlijkheid, ja volkomene zekerheid kan geven, maar dat de graad van waarschijnlijkheid of van zekerheid in elk afzonderlijk geval verschilt. Men mag dus geen enkel element verwaarloozen, als het als hulp- of controle-middel kan aangewend worden. Eens te meer is de methode : oppassen, want zoo licht wordt men bedrogen,

Eene der mogelijkheden waarmee altijd moet gerekend worden is het feit dat verschillende plaatsen één en denzelfden naam dragen. Dat kan zijn doordat een zeer gewone soortnaam, al of niet vergezeld van een adjectief, eigenaam is geworden. Zoo beteekent *aa* het water ; in vele plaatsen is de *Aa* een bepaalde waterloop. In dezen samenhang behooren talrijke *ten Hove's*, *Hove's* ; *Nieuwenhoven*, *Ninove* ; enz. — Ééne zelfde eigenaardigheid kenmerkt tal van plaatsen. Vele beken in Vlaanderen en

Brabant zijn « riet-beken », vandaar *Roosbeek*, du. *Rohrbach* (ondl. *roos*, vgl. got. *raus*, riet). Op dezelfde wijze te verklaren *Roost* (van *roos*, riet), *Biest* (waar biezen groeien), *Hasselt* (ondl. *Haslod*, van *hasl-*, hazelaar), enz. Eene andere gewichtige oorzaak, die dikwijls vergeten wordt, is de *migratie van plaatsnamen*. Een voorbeeld hiervan is Limburg. Eerst de naam van een slot nabij Verviers, verblijfplaats der graven, later hertogen van Limburg, ging de naam over van den burcht naar het gebied, hetwelk slechts voor een zeer klein gedeelte overeenkwam met het huidige Hollandsch-Limburg (het voornaamste deel was het land van Herve, arr. Verviers). Bij het stichten van het koninkrijk der Nederlanden werd de naam verder aan de huidige provinciën Limburg gegeven. Dat is al op zich zelf eene migratie van betekenis. Maar er zijn nog andere *Limburg's*, in Duitschland, met het onze vier in het geheel. Zijn die namen afzonderlijk ontstaân of heeft één er van het model gegeven voor de anderen en wat is dan de oudste der vier ? Ik waag het niet, hierop een antwoord te geven. Zekere historieschrijvers laten Otto II te Brussel vertoeven, omdat zij in eene oorkonde gelezen hebben *actum Bruohsela* en gemeend hebben dat er maar ééne plaats van dien naam was. Feitelijik is het *Bruchsal* in Baden ruim 300 kilometer van onze hoofdstad. Een ander *Broweele* (Nord, canton Wormhout) kon, wat den vorm betreft, ook in aanmerking komen. Er zijn drie *Brussel's*, vier *Limburg's*, en die zijn dan nog niet altijd bodemvast. Oppassen en altijd oppassen blijft de regel.

III. — Etymologisch onderzoek.

Etymologische navorschingen zijn altijd een gevaarlijk iets en etymologie van plaatsnamen is nog moeilijker dan eenige andere. Daarom wordt ook daartegen dikwijls

gewaarschuwd : alleen een vakman, zoo beweert men, kan goed etymologiseeren. De waarschuwing is gegrond en ware ze beter in acht genomen, dan zouden vele lijvige boeken gevuld met volkomen waardelooze etymologieën van plaatsnamen niet geschreven zijn en zouden misschien eenige liefhebbers daaraan minder tijd verliezen. Maar men moet ook niet overdrijven en om een juist begrip van de zaak te geven zal ik hier eenigszins breedvoerig uitweiden over etymologie van plaatsnamen.

Een mensch heeft aan eene bepaalde plaats een naam gegeven ; die naam is dan verder niet alleen door hem, maar ook door anderen gebezigd ; hij is, voor een zekere groep menschen, de naam van de plaats geworden. Zoo hebben Grieken in Zuid-Italië eene stad gesticht, die welhaast de *Nieuwstad* heette. Dat gebeurde vóór meer dan 2500 jaar. De stad heet nog altijd zoo : *Νεάπολις*, Napoli, Napels. Nu waarom heeft die mensch de plaats aldus genoemd, waarom hebben anderen de benamingen aangenomen ? Deze dubbele vraag stelt zich de etymoloog van plaatsnamen.

Als we ons rekenschap geven dat dit bepaaldelijk het voorwerp is van het toponymisch onderzoek, dan zullen we tevens beseffen dat in zeer talrijke gevallen de verklaring niet te geven is. Een gril van een enkeling kan een naam in het leven roepen ; een toeval of de afwezigheid van eene andere reden kan dien naam succes verzekeren. Als hij eens ingeburgerd is, zal elk spoor van zijn oorsprong verdwenen zijn en de toponymisten zullen zich te vergeefs afbeulen om achter de juiste verklaring te komen. Het grillige, het individueele, het accidenteele kan geen voorwerp van de wetenschap zijn. Maar wat wel wetenschappelijk is, dat is het nagaan van de algemeene drijfveeren van een menschelijk brein bij het uitdenken van nieuwe woorden en nieuwe benamingen. Hoe zullen we

deze werkzaamheid van den menschelijken geest leeren kennen ? Hoofdzakelijk door de studie der reeds verkregen resultaten. Alleen waar we toepassing van deze algemeene wetten kunnen vinden is er kans dat onze verklaring juist is. Maar dat is alles nog niet. De noodige elementen ontbreken ons dikwijls om eene juiste uitlegging van een naam te kunnen geven. Hoopen plaatsnamen zullen voor ons altijd duister blijven, omdat ze behooren tot talen en taalperioden die voor ons gesloten zijn. De naam van een soort stekende brem (*genista anglica*) is in het Engelsch *gorse* en die naam is ook in gebruik voor den gaspeldoorn (*Ulex europaeus*). Naast *gorse* is minder algemeen in Engeland bekend *furze*, met dezelfde dubbele beteekenis, en meer dialectisch nog *whin*. Dat woord *furze*, ags. *fyrz*, kan ons helpen een aantal plaatsen in Vlaanderen, als *Fursitium* (frg. Bland. 37,3), *Vurste*, *Vorselaar*, *Vorsel*, enz. te verklaren, als « plaats waar stekende brem groeit ». Gesteld dat deze verklaring juist is, dan is die alleen mogelijk op grond van ags. *fyrz*, eng. *furze*, want buitèn het Engelsch gebied heeft het woord geen spoor achtergelaten en zelfs in Engeland is het door de concurrentie van *gorse* en van *whin* bedreigd. Een gelukkig toeval wil dat *furze* tot op onze dagen is blijven voortleven en dat de beteekenis er van dus volkomen zeker is. Maar het toeval hadde even goed elke herinnering aan dat woord kunnen uitwisschen en dan bleven de *Furst*-namen voor eenwig duister.

Onze eigen taal kennen we onvoldoende, als het eene oudere periode geldt. Andere talen kennen wij nog minder. Vele plaatsbenamingen zijn voor-Germaansch of kunnen voor-Germaansch geweest zijn. De naam *Mosa* is ouder dan de oudste Germaansche nederzettingen in België of Nederland. Hij moet dus door eene andere taal verklaard worden. Kennen we die taal ? Misschien wel,

misschien niet. Is de naam Keltisch, dan bestaat wel eenige kans dat wij er de beteekenis van kunnen raden ; maar die kans is niet overgroot. Is hij voor-Keltisch, Liguursch of wat anders, dan mag men het onderzoek wel opgeven. Van die talen kennen we zoo goed als niets.

Het staat dus vast dat vele namen nooit zullen verklaard worden en dat bij het etymologisch onderzoek allerlei voetangels en klemmen te vreezen zijn. Maar dat belet niet dat zekere interpretatiën van zelf spreken. Men hoeft geen ervaren etymologist te zijn om tusschen *wac* en *Wackine* (plaatsn. XIe eeuw) dezelfde verhouding te ontdekken als tusschen *woest* : (mndl.) *woestine*, *vast* : *vastine*. Is *woestine* eene plaats die *woest* is, dan kan misschien *Wackine* zoo genaamd zijn omdat het er wak was. En zoo is het inderdaad. De *Zandberg* te Gent is een *berg* — ten minste in onze streken waar elke hoogte een *berg* is ; hetzelfde natuurverschijnsel hebben we te *Ledeberg*, te *Lemberge*, enz. Wie dus eene gemeente voor het eerst toponymisch behandelt mag dus wel de etymologische invallen, de gissingen die het aanzien van de streek hem ingeeft, vermelden. Ik zou er geen plicht van willen maken deze als zondige gedachten te verdrijven. Maar wie geen etymoloog van beroep is, moet ook bij zijn leest weten te blijven, want niets is gevaarlijker dan in etymologische vragen op blooten schijn af te gaan. *Boterzande* (in Zeeuwsch Vlaanderen, a^o 1408 verdronken) heeft met *boter* noch met *zand* niets uit te maken : oorspronkelijke vorm *Baltreshanda*, *Boltreshanda* d. w. z. het woord *hand* voorafgegaan door een persoonsnaam in den genitief. *Desteldonk* en *Destelbergen* zijn niet van het woord *distel* af te leiden. Ten eerste is de uitspraak — niet de officieele schrijfvorm — *Desseldonk*, *Desselbergen*, en ten tweede is geen oudere vorm met *t* of met *i* aan te wijzen. De *Schuurkensstraat* te Gent bestaat uit nederige en

armelijke woningen, die vroeger wel den naam van *schuren*, *schuurkens*, zullen verdiend hebben. Is dat de oorsprong van de benaming ? Neen, die gaat terug op de afspanning « Het Schuurken », welke op de Korenmarkt stond.

Welken regel zal men volgen bij het etymologiseeren van plaatsnamen ? Dezelfde regels als bij elk ander etymologisch onderzoek, maar nog veel meer dan om op 't even welk gebied zal men voorzichtig moeten zijn, oppassen tegen mogelijke vergissingen, alle controlemiddelen in acht nemen. Een woord is een klank die met eene bepaalde beteekenis geassocieerd is. Etymologie is niets anders dan de geschiedenis van het woord van af het eerste oogenblik van zijn bestaan te vervolgen tot aan het laatste, d. w. z. tot aan onzen tijd, als het nog in gebruik is, tot op het oogenblik dat het niet meer gebezigd is als zulks het geval is. Geschiedenis dus van de veranderingen der klanken ; ook van de veranderingen der beteekenissen.

Bij plaatsnamen is de regel dezelfde : men moet ze opsporen van af hun oudste voorkomen en trachten achter de beteekenis te komen die ze toen hadden. Etymologie is dus in de eerste plaats *historisch onderzoek*. Wie zondigt tegen de wetten der historische critiek zondigt ook tegen de etymologie. Bij den naam *Zomergem* uitgaan van *zomer* of bij *Wintershoven* van *winter*, omdat wij bij deze namen eerst aan zomer en winter denken, is onvoorzichtig. Beide namen zijn meer dan duizend jaar oud ; den lieden van vóór 900 de denkbeelden van menschen uit de XXe eeuw toedichten, is onhistorisch en gevaarlijk. Eerst moet men opklimmen tot den oudsten vorm. Die is *Sumaringahem* a^o 815 en *Wintreshovo* a^o 976. Deze benamingen zijn Oudnederlandsch, dus niet te beoordeelen naar het Nieuwnederlandsch. Hoe kennen we de wetten van het Oudnederlandsch ? Door vergelijking

met andere Oudgermaansche talen (Gotisch, Angelsaksisch, Oudhoogduitsch, enz.) en toepassing van de algemeene regels der vergelijkende grammatica. Deze zullen ons leeren dat *Sumaringa* de genitivus pluralis is van *Sumaring*, zoon van *Sumar* of *Sumaro*; *Wintres* genitivus sing. van *Wintre*, persoonsnaam evenals *Sumar*. Zomergem is het *heem* der zonen van *Sumar*; *Wintershoven* het hof van een zekeren *Wintre*. Dat is dus iets heel anders dan een zomerhuis of een winterverblijf.

Men moet eerst den echtsten vorm opsporen. En een van de teekens van echtheid is het abnormaal karakter van de spelling. Een regel in de tekscriteik schrijft voor de voorkeur te geven aan de moeilijkste lezing. Welnu bij plaatsnamen is de *lectio difficilior* bijna altijd de juiste lezing, of die, waardoor de juiste lezing kan hersteld worden. *Gothemiaogian* (X^e eeuw) wordt tot *Gothengim* gemaakt in een afschrift van de XIe eeuw; *Facheria accrum* tot *agro qui vocatur Facheri*. In beide gevallen heeft het jongere afschrift ongelijk te veranderen. De echte lezing is de moeilijke.

Hoe vindt men den oudsten vorm van een naam? Door studie der oudste teksten waarin een naam voorkomt. Maar de oudste bewijsplaats geeft niet noodzakelijk den oudsten vorm. Waarom? Omdat de afschrijvers van oorkonden de namen die ze overschrijven ten deele verjongen en ten deele onveranderd laten. In een tekst van de X^e eeuw lees ik *Canphin* (Camphin, stadje in dép. Nord); later, in de XIe eeuw, *Cantfinium*, maar naar eene bron van de X^e. Stond *Cantfinium* in den grondtekst, en is het woord juist afgeschreven, dan is *Cantfinium* even oud als *Canphin* en naar alle waarschijnlijkheid ouder. Tusschen een geassimileerden vorm immers (*Cantf* - tot *Canph* -) en een niet geassimileerden zal men in den regel den laatsten voor den ouderen houden.

Ik meen dus *Cantfinium* als grondvorm te mogen beschouwen en een verband te mogen zoeken met de talrijke Keltische *Cant*-namen. Men moet echter ook hier zeer voorzichtig zijn. Als een « meer oorspronkelijke » vorm laat opduikt, is soms de vraag of eene geleerde latinisatie niet in het spel is. Als eene plaats eene zekere bekendheid verwierf moest ze ook een Latijnschen naam krijgen. En de woordensmeders uit de middeleeuwen zijn soms handig genoeg geweest om aan die verzonnen namen een uiterlijk te geven dat allen schijn van echtheid bezit. Vinden we a^o 1248 *Thamisia* voor Temsche (naast ouder *Temsica* a^o 941), dan kunnen we niet twifelen: *Thamisia* is eene late latinisatie. Maar waar *Hainaut* als *Hainacum* (a^o 966), Stavelot als *Stabulacus* optreedt, of *Calesetum*, *Calaisiacum* (zie DEFLOU) voor *Calais*, daar kunnen zelfs goede toponymisten (als KURTH en GRANDGAGNAGE) zich laten beetnemen. De eenige toetssteen is dan de historische klankleer. Geen klankwettige weg leidt van *Hainacum* naar *Hainau* (deze vorm reeds a^o 941); geen *Stavelot* (VIIIe eeuw reeds *Stabulaus*) kan regelmatig uit *Stabulacus* komen; geen *Calesetum*, *Calaisiacum* zou *Calais* geworden zijn (dit is reeds de oudste vorm). Dus zijn deze vormen of valsch, of verzonnen of hoogst verdacht.

Kennis van de historische klankleer is dus noodzakelijk. En deze kennis moet zeer nauwkeurig zijn. De voor-Germaansche *o* wordt bij de Germanen een *a*: zoo wordt *Mosa* in *Mase*, *Volcae* in *Walhöz* (Welschen, Walen) her-schappen. Deze regel geldt voor voorhistorische tijden (omstreeks het begin van onze jaartelling); maar niet meer voor later. Een naam *Boltreshanda* komt ook als *Baltreshanda* voor. De oudste getuigenis is die met *o*: mogen we hier denzelfden regel toepassen als bij *Mosa*, *Mase*? Neen, want de voorbeelden behooren tot de X^e en XIe eeuw en hier is de regel, wat betreft de *a* voor

l + dentaal juist omgekeerd : *a* is de oudere, *o* de jongere klank. Is dan een *o* sedert Oudgermaansche tijden nooit meer *a* geworden ? Ja wel, maar vooral in oostelijke Nederlandsche dialecten, waar men *-haven* voor *-hoven* zegt en *-rade* voor *-rode*. Zoo is *Welkenraad* niet de wanhopige uitroeping van een verdwaalden reiziger (dat is de folkloristische verklaring die ter plaatse zelf gegeven wordt) maar *Werken-rade* of *-rode* : sartus Werichonis zooals een oude latijnsche tekst den naam weergeeft. *Welken* uit *Werken* is persoonsnaam in den genitief.

Dit brengt ons tot de zeer belangrijke rol die persoonsnamen in plaatsnamen spelen. Een kasteel, een buitenhof heet veelal naar den eigenaar ; een winkel, eene herberg zelfs zal beter bekend zijn onder den naam « bij Jan », « bij den Soldaat », of zoo iets, dan door het uithangbord. Deze voorbeelden zijn uit onzen tijd, maar in vroeger eeuwen vindt men hetzelfde. *Wintreshovo* beteekent « ten hove van Wintre » ; *Zomergem* is de huisvesting der zoons (verwanten, vrienden, stamgenooten) van *Sumaro* ; *Roxem* is het *heem* van *Rok* (oudere vorm *Hroc*). Vele namen op *-kerke*, inzonderheid in Zeeland, hebben hun oorsprong te danken aan de stichters der kerken. Zoo *Poppekerke*, *Boudewijnskerke*, *Meliskerke*, *Biggekerke*, *Grijpskerke*, *Serooskerke*, *Kleverskerke* op Walcheren : persoonsnamen *Poppo*, *Boudewijn*, *Melis*, *Biggo*, *Gripo*, *Clauwaert* ; *Seroos* is eene eigenaardige samentrekking van *Ser Alards* (kerke). Het zou mij te ver brengen de heele theorie der Germaansche persoonsnamen, volle namen en vleinamen hier uiteen te zetten. Maar weer is het een hoofdstuk uit de taalgeschiedenis, dat geen etymoloog van plaatsnamen mag verwaarloozen. Dat *Thiabodingahem* (bron van de IXe eeuw) Tiegem zou geworden zijn klinkt misschien niet zeer overtuigend. Maar men moet weten dat een persoonsnaam

Thiabod (volle naam) ook een korteren vorm *Thiado*, *Tieda* (vleinaam), kon hebben, zoodat **Tiedingehem*, *Tiedegem* hetzelfde beteekende als *Thiabodingahem*. En dan wordt alles helder.

Tot hiertoe is er hoofdzakelijk sprake geweest van het Germaansch element in onze toponymie. Maar dit element is het eenige niet. Vóór de Germanen zijn er, ook in Vlaanderen, Romeinen geweest ; vroeger nog Kelten. Wie deze verschillende lagen niet uiteenhoudt, zal nooit behoorlijk etymologisch werk leveren. En het vraagstuk wordt er niet eenvoudiger op, waar we Romaansche, d. w. z. Fransche, elementen met de Germaansche gemengd vinden. Streng critiek kan ons hier alleen redden van eene hopelooze verwarring. Dat op de taalgrens de naam *Rotnace*, uit **Rutenacae (cellae)*, *Ronse* zou gegeven hebben en anderdeels **Ronnaix*, *Kenaix* is aannemelijk, daar nog op den huidigen dag *Ronse* voor een deel Waalsch is. Maar aannemen dat een lat. *-etum*, in Romaansche streken uiterst verbreid, aan onze plaatsnamen op *-t* ten gronde zou liggen, dat is alle historische critiek op den kop zetten. De *-t* van *-etum* is in het Fransch (*Aulnoye* uit *Alnetum*) en in het Waalsch (*Esneux* uit *Astanetum*) sedert eeuwen verdwenen. In het Oudnederlandsch daarentegen, waar we nog vormen uit de IXe en X^e eeuw bezitten is duidelijk tusschen *-iti-*, *-ithi-*, *-oth*, te onderscheiden. Zoo kan *Elmet* (verkeerd *Helmet* gespeld) alleen *-ithi*, *-iti*, niet *-oth* hebben. *Assenede* is nog iets anders, niet met *Astanetum*, *Esneux* te vergelijken. Is dat zoo, dan zijn afleidingen als *Soest* uit *Salicetum* (*salix*, wilg) uiterst gewaagd, ik zou haast zeggen geheel verkeerd. Vindt men dus duidelijke sporen van Latijnsch taalgoed in eene zuiver Vlaamsche omgeving als Assche (*Vitseroel*, uit *Viciariolum* ? *Colroit* uit *Corelytum* ?) of bij Leuven (*Lovenjoel* uit *Lovaniolum*), dan heeft men blijkbaar te doen met

iets ongewoons, dat niet van de Romeinsche overheersching kan dagteekenen. En feitelijk ook zijn de in sprake zijnde voorbeelden door hunne klankleer gemakkelijk als Romaansch te herkennen. De plaatselijke geschiedenis moet hier het hoe en het waarom verklaren. Maar van zulke uitzonderingen een regel maken en maar klakkeloos naar het Latijn grijpen waar men met het Germaansch geen raad weet, is loutere liefhebberij en kan geene critiek heeten.

We zullen dus het Latijnsche en het Romaansche element niet a priori wegcijferen, maar het tót zijn juiste verhoudingen terugbrengen. Waar werkelijk eene waarschijnlijkheid bestaat dat een woord niet Germaansch is, en waar de historische gegevens zulks mogelijk maken, heb ik er niets tegen eene verklaring uit Latijn of Romaansch aan te nemen. *Truncinae* kan afgeleid zijn van lat. *truncus* en verdietscht zijn tot *Drunginè*, *Drongen*; *Caster* is *Castra*, *Cassel* en *Kessel* zijn uit *Castellum*, enz. Eveneens kan in zekere gevallen, moet zelfs in andere het Keltisch ingeroepen worden. Maar bij al deze verklaringen moet ik herhaaldelijk waarschuwen : opgepast, opgepast, het terrein is uitermate glibberig.

Een laatste regel zal ons tot het uitgangspunt terugbrengen. Etymologisch zeker of waarschijnlijk is alleen datgene, wat door eene algemeene strekking van den menschelijken geest gestaafd is. Wij kunnen opmerken dat in alle landen en ten allen tijde persoonsnamen in plaatsnamen voorkomen ; dat de mensch let op de natuur van den grond, berg en dal, boschstreek en heide, moerassigen bodem en kleiland, zand- en steenheuvels zorgvuldig onderscheidt. Hij vestigt zijne aandacht op de boomsoorten van het woud, op nederige kruiden van het veld ; geeft namen aan de waadbare plaatsen van rivieren, daar de waterloopen voor hem van het grootste belang zijn — zij

dienden als wegen of wegwijzers. De dieren ook spelen eene rol in de toponymie : de wolf, de beer, het zwijn, de runders, de schapen, het paard ; vogels als raven en haviks, dat alles vindt men terug, niet alleen bij ons, maar in Duitschland, in Frankrijk, in Engeland. Dien woordenschat moet de toponymist kennen en niet alleen in de moderne taal, maar ook onder den taalvorm van vroeger, van de late en ook van de vroege middeleeuwen. Eene lijst als die van A. MAWER, *The Chief Elements used in English Place Names* (Engl. Place Name Society, Vol. I, Part II), kan uitstekende diensten bewijzen, daar zij ons bekend maakt met den gedachtengang van hen, die plaatsnamen uitdachten. Het helpt weinig waar men ons een naam als *Wetteren* verklaart uit *hwat* scherp (ndl. *wetten*), en daarvoor doet gelden dat een puntige landtong zulk een naam *kan* gedragen hebben. Ja zoo iets is mogelijk, juister uitgedrukt, is niet onmogelijk. Maar hoe veel meer vertrouwen krijgen we in eene etymologische verklaring waar we die met voorbeelden uit Oost en West, uit ouderen en nieuweren tijd kunnen staven ! De Grieken van vóór 2500 jaar noemden eene pas gestichte kolonie de Nieuwestad, juist gelijk de Nederlanders uit de middeleeuwen de even opgerichte parochie *Nieuwkerke*, *Nijkerke* betitelden, of de kolonisten aan de Hudson, *Nieuw-Amsterdam*. Zulke verklaringen, hoewel minder ver gezocht, geven meer voldoening aan den navorscher, openen voor hem juister en inniger gezichtspunten.

Zoals DEFLOU te recht opmerkt is dorheid bij het onderzoek van plaatsnamen niet te duchten. De navorscher wordt voor zijn geduld beloond door den eigenaardigen humor van oude perkamenten, door de schilderachtige benamingen die lieden van vroeger soms verzonnen, door de hier en daar voorkomende kwinkslagen van droogkomieke copiïsten. Maar het reizen in de eigen streek

wordt een genoeg waarvan de doorsneetoerist geen begrip kan hebben. Neem b. v. de *Plaatsnamen van de Brusselsche omgeving* van Prof. CARNOY ter hand ⁽¹⁾ en tracht u een beeld te vormen van de hooge geneugten die zoo 'n onderzoek den schrijver hebben bezorgd. Alleen wie in hart en nieren toponymist is kan de blijheid er van beseffen.

Résumé

Le principe dominant doit être, pour tout toponymiste, d'être toujours sur ses gardes, vu les multiples causes d'erreur qui se rencontrent.

I. — *Quelques règles pour la confection de Glossaires toponymiques* (noms actuellement en usage).

a) Viser à être complet sans se flatter de réussir.

b) La matière étant très vaste, ne négliger aucune collaboration ; de préférence les collaborateurs seront des habitants de la commune étudiée.

c) Les sources écrites rendront des services, mais demandent à être contrôlées *de auditu*. Indications dans DE POTTER et BROECKAERT, DEFLOU (Bronner voor Toponymie), VANDE WIJER, etc.

d) Le glossaire doit être digne de foi : notation exacte des dénominations, donc une certaine connaissance du patois ; il faut savoir interroger les gens du peuple.

e) Se méfier des noms inexistants (erreurs de cartographes ; noms forgés par un organisme officiel et que personne n'emploie, etc.).

f) Noter les noms en orthographe usuelle ; au besoin notation phonétique exacte.

(1) Nu pas in uitgebreider vorm verschenen : *Origines des noms de lieux des environs de Bruxelles*. 1927.

g) Pour la localisation, une carte (simple croquis) est la meilleure manière de situer les lieux-dits.

II. — *Noms historiques.* — Il paraît préférable de se limiter à une commune ou une région. Il faut trouver les sources propres à la région : recueils généraux de documents (PIRENNE, *Bibliographie de l'histoire de Belgique* ; WAUTERS, *Table chronologique des chartes et diplômes imprimés.....* ; DEFLOU, *Bronnen voor toponymie*).

L'identification des noms anciens. Aucune règle absolue. Données de la tradition ; indications positives dans les sources ; raisonnement par probabilités convergentes ; étymologie. Causes d'erreur : homonymie (plusieurs lieux portent le même nom, *Broxeele* (Nord), *Bruuxelles*, *Bruchsal*) ; migration des noms de lieux (Limbourg devient nom de province, très éloignée de l'ancien Limbourg).

III. — *Étymologie, difficultés spéciales de l'étymologie des noms de lieux.* — Il est impossible d'interpréter un nom dû à une fantaisie individuelle. La langue de bien des noms (celtiques, pré-celtiques) est inconnue. Noms transparents, ce qui peut être dû à une étymologie populaire. Il faut observer les lois de la critique et de la grammaire historique, remonter à la forme la plus ancienne. Celle-ci est souvent une *lectio difficilior* ; elle n'est pas nécessairement fournie par le texte le plus ancien. Il faut se garder des formes pseudo-anciennes (fausses latinisations, étymologies de scribes). — Rôle des noms d'hommes dans les noms de lieux. — Distinction de diverses couches linguistiques ; d'éléments étymologiques divers (termes de composés ; suffixes de dérivation) propres à chaque langue.